

Altmyş başly ak öýüm

Category: Halk döredijiligi we rowaýatlar, Kitapcy, Sözler
написано kitapcy | 22 январа, 2025

Altmyş başly ak öýüm ALTMYŞ BAŞLY AK ÖÝÜM

■ türkmen öýleri hakynda taryhy we çeper maglumatlar

Gyzylarbatly mirasgär Atda Gurbangeldiýewiň edep-terbiýe bilen baglanyşykly ýazan birnäçe gowy makalalary bar. Öz bütin ömrüni çagalara bilim-terbiýe bermäge bagyş eden Atda aganyň ýiti, synçy nazaryndan, durmuş tejribesinden çykan dür-dänelerine çalymdaş makalalarydyr sygyrlaryny gelejekde www.kitapcylyar.ga saýty okyjylarymyza dowamly ýetirer durar. Atda aganyň ýaşlygy çarwalaryň arasynda geçensoň, türkmeniň edim-gylymlaryndan gowy baş çykarýar. Onuň şu makalasynda türkmen öýüniň gurluşy, bezegleri barada söz aýdylýar.

* * *

«Pederlerimizniň agzybirlik bilen üýşüp, öý dikmek däbi bolupdyr. Dünýewi, demokratik döwletiň binýady gurulýan şu zamanda şol asylly däbe dolanyp gelip, tutuş halk bolup, ägirt uly täze bir öý tutmaga girişdik. Täze türkmen öýüniň gurluşygyna işeňňir gatnaşyp, dünýä şugla saçjak şol öýi bezemek, onuň ähli türkmeniň öýi bolmagy üçin şu günlerden çynlakaý alada etmek ýaşlaryň jana-jan wezipesidir».

Saparmyrat TÜRKMENBAŞY.

■ Türkmen öýüniň çeper keşbi

Altmyş başly ak öýüň

Töründe guba gelin.

Bu görnüş dünýä bilen,

Deňelen telim-telim.

Türkmen öýüniň süňňi,

Adamky deý on iki.

Şol öýde kämil bolan

Türkmeniň eki-köki.

I. ÖÝÜŇ 12 SÜŇŇI

1. Tüýnük.
2. Serpik (tüýnügiň örtügi).
3. Tüýnük ýüpi.
4. Tärimler – 4 ganat ýa-da 6 ganat.
5. Uklar (4 ganatly öýe 60 uk, 6 ganatly öýe 90 uk).
6. Uk baglar (her ukda bir bag).
7. Düzi ýüpi.
8. Golaň (tärimiň bil guşagy).
9. Durluk (tärimleriň eşikleri).
10. Üzük (uklaryň eşikleri).
11. Öý gapysy.
12. Öý gamyşy (guşagy bilen).

II. 12 SÜŇŇE 12 NAKYL

1. Gün hem öýüň içinde
Aý hem öýüň içinde.
Tüýnüge bak, Güne bak,
Meñzeşligi çakma-çak.
2. Öý agzasam başky gepim
Çagarykda tüýnük ýüpüm.
Şonuň bilen öýüm gaýym
Misli täze dogan Aýym.
3. Çagarygymda hüýt gurýa
Täze gelnim kirpigi.
Ak gelnimiň kürtesi
Ak öýümiň serpigi.
4. Öýümiň ugy,
Başymyň tугy.
5. Uzak baglam sähelçe ýüpdür,
Şolar bilen öýüm dikdir.

6. Aýlanaýyn tärimim,
Abyraýy törümiň.

7. Öýümi öý edýän üzük-durlugym
Size meňzäwersin agzybirligim.

8. Gyzym sensiz günün görer
Öýüm ýüpsüz neneň bolar.

9. Öý gelşigi gamyş
Gyz gelşigi kümüş.

10. Öý gapysy goşa bolar,
Myhman goşa-goşa geler.

11. Içinde ilik ýok,
Gapyda gulyp.
Bu, türkmeniň öýi,
Giriber gelip.

12. Ojak köwlümlü gerek,
Gujak göwrümlü.

III. ÖÝ HAKDAKY PÄHIMLER

Gara öýüm – ojağym
Ýagly meşik bujağym.

Toýuň ýaraşygy öý,
Öý tutulman, tutulmaz toý.

Täze wagty öýe «ak öý» diýerler,
Garrandan soň oňa «gara öý» diýerler.

Öý gara däl, garrydyr,
Gojalar deý syrlydyr.

Öý howasy açyk,
Tam howasy gaçyk.

Tama geldim, tama geldim,

Öýde wagtym, ýüwrük ýeldim.

Türkmeniň öýi ýitse,
Oguzyň teýi ýiter.

Tam öý ýerini tutmaz,
Sadaka toý ýerini.

Tamda ulalan çomry
Öýde ulalan çarwa.
On çomry ogla,
Bir çarwa dogma.

Çarwa gelni çapyp gezer,
Çarwa gyzy çalganak,

Çarwa ýigdi çepekli
Döşi galkan gapakly.

Çomryň bir ýylyndan
Çarwaň bir günü gyzyk.

Çarwaň örüsi uzak,
Çomryňky bagly duzak.

Çarwa göçse ýurdundan
Diýrler «Göçdi bir oba»
Çomry göçse ýurdundan,
Ýurdy bolar haraba.

Ýazlagda oturan gara öýleriň,
Sähra gelşik berişine dönüler.
Gelinleň hödürlän ap-ak aýranyn
Bir içeni, bir ýaş ömür sanylar.

Baharda sähramyň güllerniň görki
Kürteli gelinleň gabagna ogşar.
Seleňläp oturan guba öýler hem
Bu ene topragyň göbegne ogşar.

IV. TÄZE ÖÝ

Täze öýi ilkinji gezek guranyňda süňňüni tutup, eşiklemän, çagarykdan uzyn tanap ýa-da urgan asyp, uçar ýalu hiňňildik gurmaly. Uçýan oglan-gyzlara päsgel bermez ýaly, işiksöýäň üstündäki üç ugy, şonuň gabat garşysyndaky tör tarapdan üç ugy aýyrmaly. Hiňňildige iki bolup münseň-de bolýar. Sebäbi:

- Çagaryk tüýnükde bekär ýaly;
- Tüýnügiň gözlerinde uklaryň balalary (ujy) ýer eder ýaly;
- Täze ham kökler geregiçe sozulyp, tärimler mazaly aýylar, ýaýrar ýaly;
- Gysgaça aýtsak, öýüň süňňi bir-biri bilen mazaly almaşar ýaly, bekeşer ýaly;

Täze öý köplenç, ilki bilen toý edilende, ogul öýerilense tutulypdyr.

Ine, täze öýüň tarypy:

- Kejebe bar bu gün toýda,
Hiňňildik bar täze öýde.
- Oglan-gyz öýde öýde uçar hiňňildik,
Olar göýä açylan bir gül-çeçek.
- Hiňňildik göterýän akja çagaryk,
Inçejiksiz, emma berkden-berk.
- Çagaryk deý çeýe bolgul,
Öz sözüňe eýe bolgul.

V. ÖÝ TUTMAGYŇ TERTIBI

1. İşiksöýäni dikmeli.
2. Şatärimleri aýmaly (ýaýratmaly) we işiksöýä berkitmeli.
3. Törtärimleri aýyrmaly
4. Tärimleriň başlaryny gowşuryp daňmaly.
5. Tüýnügi galdyrmaly.
6. Uklary urmaly.
7. Düzlemeli.

8. Öý ýüpüni urmaly (golanamaly).
9. Durluklamaly.
10. Üzüklemeli.
11. Serpigi oklamaly.
12. Gamyşlamaly.

Munuň nagmasy şeýle:

Tutan wagtyň gerek öýe,
Ilki bilen işik-söýe.
Soňra aýylar dört tärim,
Bitdigi bil öýüň ýaryn.
Tüýnügi götär ýüwürji,
Mäkämlär uklaryň ujy.
Tärimine aýla durluk
Uklaryna okla üzük.
Serpigiň ýapsyn tüýnügi,
Ynha, onsoň öýüň düzük.
Soň gamyşlarsyň daşyny,
Ýigdelder öýüň ýaşyny.

■ Öý gamyşy

Eşiklenen öýüň бүтін даşына тутуlýар. Беýиклиги тәриме барабар болýар.

■ ÖÝ GAMYŞYŇ GUŞAGY (ÝÜPI, GOLANY)

– Aňyrdan gelýän ýönekeý daýhan küren obanyň çetinden girende, haýsy öýe myhman bolmalydygyny özüçe kesgитлär eken.

– Gamyş guşagy kakma ýüp, барly öýдүр, баý öýдүр,
Gamyş guşagy бүкме ýüp, биз даýhana jaý öýдүр.

■ Kakma ýüp

Kakma ýüp dokalýар. Ini bir garyşdan köprük nagyşly болýар. Ol durlugyň içinden, tärimiň даşыndan, orta bilinden тутуlýар. Oña öý ýüpi (golany) ýa-da bil ýüpi diýilýär. Barjamly adamlar öý gamşыnyň даşыndan hem şony аýлаýарлар.

■ Bükme ýüp

Bu ýönekeý бүkdürilen ýүpdür.

■ Toýhalka

Toý üçin öý tutulanynda, öý gamşyň iň ýokary gyrasyndan çitme ýa kakma owadan golaň (öý ýüpi) aýlanylýar. Oňa «toýhalka» diýilýär.

■ Durlukhalka (durlukkaka)

Toýhalka ýaly owadan çitme ýa kakma golaňy öý ýüpüniň ýokarsyndan, durlugyň içinden, tärimiň ýokarky uçlarynyň (herekleriň) edil aşak ýanyndan aýlamaly. Şoňa «durlukhalka» (durlukkaka) diýilýär.

VI. ÖYÜŇ KÖMEKÇI SERIŞDELERI

■ Syryk

Adaty taýakdan ýogyn, goşaryň ýogynlygyna barabar, öý-paýapyl agajyndan inçe, togalak, berk, çeyé agaç.

Syrygyň kömegi bilen birnäçe işleri etse bolýar.

a). Öýi tutan wagtyň üzükleri syrygyň kömegi bilen öýüň üstüne oklamaly. Şol wagt üzügiň baglaryny başga bir adam alyp gaçýar we ony ýokary uga tarap çekýär.

b). Uklaryň üstüne oklanan üzükleri nirä süýşürmeli bolsan ýene-de syryk bilen süýşürilýär.

w). Eger-de üzügiň ýygrylan ýa-da halparan ýeri bolsa, ony hem syrygyň kömegi bilen düzlemeli bolýar.

g). Öýüň içinde oturan ýeriňde serpigi çalarak açyp hem ýapyp bolýar.

d). Kämahal uly ýel ýa tüweleý düşüp, serpiк ýerinden üýtгесе, ony hem syryk bilen süýşүrip düzlemeli.

○ Syryk – bu, ýumuş oglany ýaly kömekçi bir zat. Syryk bilen bitirilýän işleriň ählisini aýal maşgalalar ýerine ýetirýär. Şol sebäpli syryk öý bikesiniň gözüne has yssy görünýär. «Haý» diýende haraýy bolan syrygy işi özünden has agdyk çarwa zenanlary:

Syrygym-a, syrygym,
Taýçanagym – ýüwrüгим.
Sen gyzlarmyň birimiň –

diýip, taryp edenlerini hem heniz az görýärler.
Syrykdan başga-da öýüň ýene birnäçe kömekçi serişdeleri bar. Olar öýi apy-tupandan, harasatdan aman saklamak üçin gerek bolýar.

1. Direg – haçjaly, ýogyn, togalak, berk ağaç. Tüýnük ýüpüň içinden geçirilip, tüýnükden urulýar (direlýär).

2. Paýapyl – diregden gysga hem inçe, uýy haçjaly togalak berk ağaç. Haçjasynyň agzyna 4 ýa-da 6 uga ýeter ýaly togalak agajy kese goýup, ukdan urmaly. Uly harasatda 2-3 paýapyl urulýar.

3. Ýaba – uzynlygy 1 metr ýaly agzy haçjaly, diregden inçe, paýapyldan ýogyn, togalak berk ağaç. Ol tärimden urulýar. Diregdir paýapylyň ýanynda ýaba gotdujak, jortmaçja bolup görünýär.

4. Çöwşi – bu juda uly harasat turanda öýüň daşyndan edilýän tanaply, mäkäm berkitme.

Çöwşini, ine, şeýle gurnamaly:

Öýüň ykys tarapynyň edil düýbünden berk gazyk kakmaly ýa-da gömme etmeli. Şonuň gabat garşysyndan, öýüň ýele tarapyndan, 2 ädim öýden daşlykda ýene bir gazyk kakmaly. (Muny gömme etseň bolmaýar). 15 gulaç urgany (ýüp, tanap) iki deňlap, ykys tarapky gazykdan daňmaly.

Daňylan urganlaryň birini öýüň tüýnüginiň 0,5 metr önünden, birini hem edil şol möçberde tüýnügiň yzyndan salyp, ukdur-üzügiň üstünden aşyryp, pugta çekdirip, ýele tarapky gazyga daňmaly. Soň urganlary burgulamaly.

5. Urgan – öýe çöwşi etmek üçin, 15 gulaç (2 metre golaý) juda berk tanap.

Urgany goýnuň ýüňüdir geçiniň çöpürinden darap, işýärler.
Urgan 3 ýa-da 4 бүkdürme bolýar. Her бүkdürmesi burundykdan
ýogynrak ýүpdür. Olary бүkdürseň urgan bolýar. Bu ýönekeýje
serişdeler mukaddes öýi, mähriban ojagy tebigy howplardan aman
saklamaga kömek edýär. Bu zatlary wasp etmezlik mümkin däl.

– Öýleri tupandan gorar diregi,
Ynsan gorap bilse, birek-biregi.

– Ugumyň söýgedi paýapyllarym,
Sizi söýmän durup bilmez dillerim.

– Gartmaçja siz ýabalarym,
Misli goja babalarym.

– Tupan gelse öýe çöwşi,
Myhman gelse etgun söwşi.

Bir ýelsizräk ýurtda, бүtin bir oba geleňsizlik edip, urgan
edinmändir. Bir gün hem turupdyr apy-tupan.

– Her kim geleňsizlik edip,
Hiç kim edinmändir urgan.
Bir gün harasat gopanda
Harap bolan külli gorgan.

– Goýnum, ýüňüňden urganyň,
Minnetdar saňa gorganyň.

– Gapyňda bolsun malyň
Myhman üçin söwüşlik
Duluňda bolsun urganyň
Harasatda çöwşülik.

Tarpýalar. Öýüň gapysyna işigiň daş ýüzünden tutulýar. Gamys
çykalyp, ýüzüne mata çekilýär. Eger bu serişde kilimden bolsa,
oňa gapykilim diýilýär. Ine, onuň aýdymy:

Meniň adym tarpýalar,
Myhmanym bar topar-topar.

Ýagşy päl bilen gelyänler,
Sesimi eşder müň sapar.
Bet päl bilen gelyän weli,
Iru-giç pälinden tapar.

VII. ÖÝÜŇ IÇINIŇ ATLARY WE OŇA DEGIŞLI ZATLAR

■ Gapböwür

Gapydan gireňde sag tarapky böwür. Bu ýerde suw gaplary – meşikler, çelekler ýerleşýär. Suw meşikleri erkejiň derisinden edilýär.

– Suwda meşigiň suwy,
Ähli suwlardan gowy.
Meşik sowuk saklar tomusda suwy,
Tagamy ajaýyp, lezzeti gowy.

– Kim meşigiň suwun içer,
Kesel ony görmän geçer.

■ Çemçetorba

Gapböwürde dulda gerilgi durýar. Susaklar tärimе gysdyrylgы bolýar. Kersen, gapak, okara we beýleki gaplar hem şu böwürde ýerleşýär. Bu agaç gaplar iň oňat gaplardyr.

– Sörtüge goý, guý-da, suwy kersene,
Dem salymdan buz boluşyn görsene.

– Kersende sowan suwy,
Içseň sypasy gowy.

– Eýjejik zat, sen okaram,
Habardar bol, etme karam,
Goňşy senden razymy?
Onda seniň öwüldigiň.
Olar senden nägilemi?
Şol gün seniň döwüldigiň.

■ Gorküýze

Gapböwürde gap-gaçlaryň sag tarapynda ýerleşýär. Gorküýzede düýe çaly tutulýar. Düýe çaly türkmeniň esasy iýgi-içgisi bolupdyr.

■ Öý dulunyň ýüki

Gapböwüriniň sag tarapynda ýerleşýär. Ýük üçin telär gerek. Telär üçin bolsa 4 ýaba, iki kese agaç gerek. Teläriň üstüne ilki artmaklary galdyrmaly.

■ Artmak

Artmak – üsti çitme, aşagy kakma, agzy gözelýän, adaty çuwallardan has ýasy owadam gap. Agzy alaja ýüp bilen gözelýär. 4 burçy hem gotazly bolýar. Içine toý matalary, baýraklar salynýar.

Ýüküň aşagynda hökman 2 (goşa) artmak goýmaly. Ýeke goýulmaýar. Artmaklaryň üstünden ulanylmaýan täze haly-palaslar, keçeler galdyrylýar. Soň täze ýorgan-düşekler galdyrylýar. Artmak ýüke görk berýär. Şonuň üçin «Artmakly ýük owadan» diýilýär.

■ Depböwür

Dagda bitýän garadennan diýen ösümligi gaýnadyp, şondan uly küýze ýasalýar. Ol küýze ýagy oňat saklaýar. Ine, şol küýzä depbe diýilýär. Saryýagy depbä guýup, 7 ýyl ýerde gömüp goýsaň, soň ol ýag ýüz derde derman bolar eken.

Depbeböwre golçaböwür ýa-da ýagmeşikböwri hem diýilýär.

■ Golça

Bu depbeden kiçi ýag küýzesidir.

– Doly bolsa ýagdan golçam
Huruş aladam bolar selçeň –

diýip, ýazda ýagdan şaýyny tutan hojalyklar arkaýyn

aýdypdyrlar.

■ Ýagmeşik

Erkejiň derisinden taýýarlanylýar. Oňa goýun ýagy, ýa-da saryýag guýulýar, üstüne-de toşap (bolsa çomuýyňky, ýogsa-da garpyzyňky) guýulýar.

Oňa ALAÇALY ÝAG diýilýär. Könelerimiz muny iň tagamly, iň kuwwatly, iň siňňitli iýmit hasaplapdyr. «Myhman ataňdan uly» diýen pederlerimiz gonagyny bugdaý çöregidir alaçalý ýag bilen hezzetläpdirler.

– Çomuýyň toşabyny saryýag bilen,
Alty aýlap ony meşige salan,
Soňra ak bugdaýyň çöregi bilen
Iýen, ýaryşanda gulandan ozar.

Ine, eždatlarymyzyň datly tagamlarynyň, gör, nähili gudraty bolan.

Depbedir golçany ýüküň teläriniň aşagynda sag tarapynda, tärimiň edil düýbünden bir garyş çukurjyk gazyp, depbedir golçany şoňa salyp, gulplaryndan hem tärime daňyp goýmaly.

■ Agylböwür

Gapydan gireňde çep tarapky böwür. Agylböwürä ýörite dokalan guzugamys aýlanýar we içine owlak-guzy salynýar. Şonuň üçin:

– Ak öýümde agylböwrüm,
Owlak-guzym, uly höwrüm – diýlen.

■ Azykböwür

Agylböwrüň sag tarapynda ýerleşýär. Bu ýerde içi däneli çuwallar, içi unly sanaçlar durýar. Harazdan (degirmenden) üwelip gelen ýa-da elde üwelen un sanaçda saklanylýar.

– Gör, sanaja salan unuň,
Zada bolmaz ençe mütdet.
Babalarymyz diýipdirler:

«Sanaç gap bu duran şetdat».

– Sanajyň demi,
Lukmanyň emi.

– Geçi, goýnumyň derisi,
Iri malymyň hamy,
«Haý» diýemde haraýym,
Elim-aýagym ýaly.

■ Öýüň töri

Tör tärimleri bilen ojak aralygyndaky giň boşlukdyr. Tör – öýüň iň görnükli we hormatly ýeri. Oňa tärimler we ondan gerlip goýulýan owadan kakma, çitme çuwalçalar, at horjunlary, at torbalary, düýebaşlyklar, uly garçynçuwallar bezeg berýär. Türkmen iň hormatly adamsyny töre geçirýär.

– Türkmen töre geçir gelen myhmany,
Türkmeniň gonagy şol öýüň hany.

■ Ojak

Bütin maşgala ojagyň başynda ähli şatlyk-gaýgysyny paýlaşýar. Birek-birek bilen ysnyşyk şu ýerden başlanýar. Ähli duz-tagamlar ojakda bişýär. Türkmen üçin duzdan uly zat ýok. Şonuň üçin ojak mukaddes hasap edilýär.

– Halal gerekdir saçaklar,
Mährem gerekdir ojaklar.

Kim iýen duzuna kast etse, ol gönenmeýär:

– Kast eýleseň ojak-duza,
Bir gün bagtyň çöker buza.

VIII. ÖÝÜŇ DÜŞEGI

■ Ojakbaşy

П kirilisa harpy görnüşinde, ojagyň başyna ýazylyan uly keçe.

Onuň iki gapdaly, bir töri bolýar. Ortasynyň oýuk ýeri ojaga niýetlenen bolýar.

– Üç keçedir ojakbaşym,
Üstündedir içim-daşym.

Gapböwürdir agylböwürde ojakbaşynyň üstünden keçe ýazylýar.
Töre ojakbaşynyň üstünden haly, palas ýazylýar.

IX. ÖÝ GOŞLARY

■ Garçyn-çuwal (artmak)

Dulda tärimden gerip goýsaň, onda oňa garçyn-çuwal diýilýär.
Ýüküň aşagynda goýsaň, oňa artmak diýilýär.

■ Çuwallar

Çuwallar – kakma bolýar. Bular däne gaplary hökmünde ulanylýar. Çuwallar çitme ýa kakma bolýar. Çitme çuwalçylar törde tärimden gerilgi durýar. Kakma bolsa gap hökmünde gündelik durmuşda ulanylýar.

■ Ikselikler

Öý yüküniň sag tarapyndan tärimden gerilýän ýa çitme, ýa kakma edip dokalan, aşak gyrasynyň seçeginiň ujy gotazly owadanja torba. Içinde gelin-gyzlaryň ikleri, ikbaşlary, pişgeleri bolýar. Öýde birnäçe gelin-gyzl bolýar. Olaryň her haýsynyň bir ikseligi bolýar.

■ At horjun

Çitme ýa kakma bolýar. Ulanylýan horjun çep şatärimiň gapa golaýrak heregiň (haçjalarynyň) birine gysdyrylgy durýar. Galan 3-4 sanysy bezeg üçin törden gerilgi durýar.

Gelinler owadan-owadan at horjunlaryny dokap, gaýyn eneleriniň eline berer ekenler. Mähriban eneler bolsa gelinlere berekella berip, owadan at horjuny sypalap-sypalap:

– At horjuny apalap, goýsam atyň ardyna,

Duşmanlara haýbat ol, doga dostuň derdine –

diýip, nagma düzen bolsa, köpi gören agras gojalar:

– Bedew atyň sagrysynda horjuny,
Ganym görse goç ýigidiň gyr jyny –

diýip, hiňlener ekenler.

Ganatly kepderiler ýaly gursagy ajaýyp arzuwlardan doly
gelinler bolsa:

– Altyndan bolsun horjunyň,
Ýagşylyk bolsun görejiň – diýer ekenler.

■ At torba

At torba – kakma, ýa çitme bolýar. Gapynyň, çep tarapky
şatärimiň 2-nji ýa 3-nji heregine gysdyrylgý durýar. Ol gapa
golaýjak bolansoň, hemmäň gözi şonda bolýar. Bu babatda
ýigitler:

– Şatärimde at torbam,
Bolmaz seredip irmäm.

Goç ýigidiň enesi:

– At torbaňa döneyin, şatärimden asylygy,
Il-gününiň hossary, iner oglum asylly.

Gelni:

– Şatärimde bakamda, at torbaňy göreýin,
Bedew atyň iýmini, ýarym özüm bereýin. –

diýer ekenler.

Ulanylmaýan at torbalar tör tärimlerinden gerilgi durýar.

Düýebaşlyklar, düýehalyklar, düýedyzlyklar, kejebetutylar,
gelintutylar tör hem dul tärimlerine bezeg berýär.

X. ÖÝ WE GÖÇ

Malyň ýagdaýyna seredip, çarwa häli-şindi täze örülere göçmeli bolupdyr.

Göçde täze gelimli öý kejebe guraýar. İçine hem täze gelni körpeje baldyzlary bilen mündürýärler. Kejebe göçüň iň öňünden ýöreýär. Baryljak ýurt daşrak bolup, erkek kişileriň biri göçi gatyrak (tizräk) çekmeli diýse, kejebedäki gelniň gaýyn enesi:

– Kejebede hazaba

Begim çykma gazaba –

diýip, bu owadan sazlaşykly sözleri aýdyp, kejobeli göçi gyssap çekmeli dældigini, kejebedäki gelni ynjytmaly dældigini, onuň agyraýak bolaýmagynyň mümkindigini aňladypdyr.

■ Hazaba

Hazaba – gelinleriň geýýän, alynşay dakylan owadan, uzyn börügi.

■ Gerege

Gerege – öýüň süňni, tärimler, ukar çykalyp düýä ýüklenilýär, üstünden hem tüýnük (ýüküň ortasyndan) goýulýar. Bu ýüke gerege diýilýär.

Gerege ýüklenýän mala-da gerege ineri ýa-da gerege erkegi diýilýär.

Geregeli kölügi bar adam göçmeli bolanda, kän mätäçlik çekmez eken.

Geregäni hemme mal götermeýär. Göteräýende-de ony çem gelen mala ýüklemek howply. Sebäbi gerege öýüň agaç esbaplaryndan – iň näzik serişdelerinden ybarat. Ony gylyksyz, häsiýetsiz mala ýükleseň, üstündäki ýüki harap etmegi mümkin. Gerege kölügi iň asylly, iň ýuwaş, iň güýjermen inerden ýa erkekden tutulýar. Gerege kölügi mallaryň iň hormatlysy hasaplanýar. Gerege köligine sögünç sözler-ä däl, asyl gaty-gaýrym söz hem diýmeli däl eken.

Bir gezek, ir ýazyň başynda, täze ýere göçülende, barýan göç bir sebäp bilen säginende, üsti geregeli inerlerimiziň biri (inerleriň tüýs porhan bolup kükreýän esrik mahaly) abşanlap,

kümpüjiji has aşak goýberip, çyrpynmaga durýar. Şonda dädem:

– Wah, geregäni ardyna aljag-ow, bedähet – diýýär.

Dädemiň bu gatyrganmasyny kakam eşiden eken. Täze ýurda barlyp, sag-aman ýerleşeninden soň, kakam dädemi ýanyna çagyryp, mazaly käýäp, çopana 3 gün dynç berip, onuň ýerine dädemi goýna iberýär.

Dädeme beýle berk temmi berilmeginiň sebäbini soň ejem şeýle düşündirdi:

– Türkmeniň öýi, ojagy mukaddes hem keramatly hasap edilýär. Şol öýdür-ojagy göteýän inerdir erkege – gerege kölügine ýuman agzyny açmak bolmaýar – diýdi. Munuň şeýledigine:

– Il içinde beg ogly dek läligim,
Göç gününde geregelik kölügim. –

diýen sözler hem doly güwä geçýär.

■ Uk ujy

30 ukdan, 2 daňy uguň ujuna (başyna) geýdirilýän, çitme ýa kakma, gyralary owadan gotaz seçekli, baglary alaja ýüpli; owadan torba. Ol geregäni owadan, gelşikli görkezýär. Ine, munuň aýdymy:

– Geregede uk uçlarym,
Gelşigne geler göçlerim.

Tiz-tizden, birsyhly gaýtalanyp duran adaty çarwa göçüniň ählisinde täze gelne tä bäbekleýänçä kejebe gurnaýan halkyň, ýönekeýje göçüp-gonmasynyň hem öz aýratyn bir keýpi, şowhuny bolupdyr. Şol döwrüň adamlary bir söý bilen ilinden aýra düşende:

Kejebeli göçler, gelinli göçler,
Sizi ýatlanymda iňlär dur içler –

diýip, ömürbaky ýatlap gezer eken.

XI. KEJEBE ÜÇIN ESBAPLAR

1. Düýebaşlyk – kejebe erkeginiň kellesini, boýnuny bezeýän, guramadan edilen uçlary seçekli, owadan esbap.
2. Düýedyzlyk – kejebe erkeginiň dyzlaryny bezeýän gyrasy seçekli, uçlary gotazly owadan gurama, mawut mata.
3. Düýehalyk (kejebehalyk) – howutly, halykly kejebe erkegine gelniň sep artmaklaryny ýüklemeli. Üstünden düýehalyga – kejebehalugy oklamaly. Bu örän owadan, ýa çitme, ýa kakmadyr, eger mawutdan bolsa erñegine bir sere ýaly owadan seçekli çitme parawuz tutulýar. Sep palas ýa halyny uzaboýuna dört epläp, ýüküň üstünde, içini giňişlik edip, tegeläp goýmaly. Öň tarapyndan hataba, yz tarapyndan howuda, iki ýan tarapyndan ýüküň baglaryna berkitmeli. Üstünden (ýüregiň üstünden) hem kejebe gurnamaly.

■ Kejebe

Gamyşdan ediýär. Uzyn gamyşlary egreldip, ýokarsyny daňyp, aşagyny ýüregine berkidip, üstünden hem ak tuty, gelin tutusyny oklamaly. Kejebäniň janyny gelniň depesine degmez ýaly edip, kejebäniň süýr depesiniň ortasyndan dakmaly. İçine hem gelni mündürmeli. Kejebäni üç kerem maňlaýyna sylp:

– Bissimilla, çüw, janawer – diýip, kejebe erkegini emäýlyk bilen turuzmaly. Burundygyny sag eline alyp, ýene bir kerem «Bissimilla» diýip, sag aýagyňy öňe ädip, ýöräp gidibermeli.

XII. KÄBIR DÜŞÜNDIRIŞLER

■ «Söýenişen ýykylmaz»

Bu nakyl öýüň agzalarynyň mysalyndan gelip çykypdyr. Tüýnük uga söýenýär, ukarlar tärime söýenýär, tärimler bir-birine söýenýär. Şeýlelikde, bir-birine hemaýat berip, söýenişip, ýykylman durýarlar.

■ «Öý ýagdaýyňa bakar, tam zehiniňi ýakar»

Bu pähimiň peýda bolmagy nämedenkä? Öri meýdanlarynyň ählisine ýagyşdyr gar deň ýagmaýar. Çarwanyň malyna bolsa otluk meýdan gerek. Nirä ýagyş köpräk ýagan bolsa, şol ýeriň öri meýdany

otluk bolýar. Öýüňi çözüp, düýeleriňe ýükläp, otluk örä tarap gidibermeli. Öýüň ýerine tam bolsa, zehiniňi ýakyp oturmaly.

■ «Gola sygan öýe sygar»

Bir öýüň içine 2-3 gelinli tuty, 7-8 çagaň, 20-30 körpe owlak-guzyň, 2-3 myhmanyň bilen sygyşmak bolýar. Şonuň üçin «Gola sygan öýe sygar» diýilýär.

■ «Öý keramat, tam garamat»

Hudaý saklasyn, ýer goduklasa, tamda ýaşaýanlar üçin uly howp. Öýde ýaşaýanlaryň bitiniň burny hem ganamaz. «Öý keramat, tam garamat» diýilmegi hem şonuň üçin.

■ «Çagarykda tüýnük ýüpüm, şonuň bilen öýüm gaýym»

Tüýnük ýüpden berkitme etmek. Öý hakyndaky nakyllaryň birinde «Çagarykda tüýnük ýüpüm, şonuň bilen öýüm gaýym» diýilýär. Uly apy-tupanlarda tüýnük ýüpden çuwala ýa suwluk torba (suw meşigi salynýan uly torba) gum guýup, asylyp goýulýar.

■ Öý eşiği 7 ýalňy diýmek näme?

Ýaz aýlary owlak-guzy örňeýän wagty, tomus aýlary öýde dokma ýüwürdilýän mahaly, öý ýaýbaň tutukýar. Şonda tärimler giňden aýylansoň, uly durluklar tärimiň daşyna ýetmeýär. Şonda goşmaça ýetimdurlugy hem tutmaly bolýar. Şeýlelikde, öýüň jemi eşiği:

– 4 uly durluk, 1 ýetimdurluk, 2 üzük, jemi 7 ýalňy bolýar duruberyär.

■ Törden gapy açmak

Tomus aýlary öýde uly dokma ýüwürdilende törttärimleriň arasyndan ýönekeý usulda gapy goýulýar. Işiksöýe ýerine her tärimi bir ýaba berkitmeli. Ýabany bolsa ýere çukur gazyp dikmeli.

■ Ebşit. Ebşidi açmak

Ebşit – durnuklaryň sepleşýän ýeri. Uly çabga hem harasat wagfy çyg odun ýakylsa, tüssäni serpigini açman ebşitden çykarmaly. Muňa SEPIŞIK hem diýilýär.

■ Gömme

Öýe çöwşi edilende gazygyň deregine edilýän berkitme. Iki garyş ýaly berk agajyň ýa demir gazygyň ortasyndan ýüpi berk daňyp, dyz boýy çukur gazyp, ýaňky ortasyndan ýüp daňylgy gazygy şol çukuryň içinde ýatyryp goýup, ýüpüň ujuny çukuryň ortasyndan ýokary çykaryp, çukury gowy edip, synçgylap gömmeli. Bu berkitme gazykdan has berk bolýar.

nesil_97 Halk döredijiligi we rowaýatlar